

МА Милош Жикић,
Истраживач-сарадник
Институт за савремену историју,
Београд

УДК 94(497.11 Лесковац)”1941”

ЛЕСКОВАЦ И ОКОЛИНА У АПРИЛСКОМ РАТУ*

Апстракт: У чланку се приказују ратне припреме на територији Моравске дивизијске области, као и ратне операције деснокрилних јединица југословенске V армије (Дринске дивизије и Власинског одреда) током Априлског рата 1941, које су оперисале у рејону Лесковца. Рад је написан на основу архивских и објављених извора, као и релевантне литературе.

Кључне речи: Лесковац, Априлски рат, V армија, Дринска дивизија, Власински одред.

У ласком немачке војске у Бугарску марта 1941, практично је завршено опкољавање Краљевине Југославије земљама чланицама Тројног пакта. Тиме је њен положај постао изузетно осетљив услед угрожености комуникацијског правца дуж моравско-вардарске долине. Пресецањем тог правца, у случају ратних операција, Југославија би остала одсечена од Грчке, а што је важније и од Солуна, као луке за снабдевање потребним ратним материјалом. Стога, промене политичке ситуације у окружењу, после почетка Другог светског рата, будно су праћене. У циљу повећања борбене готовости Југословенске војске, Министарство војске и морнарице приступило је појачавању кадровских и активирању појединих ратних јединица, позивањем обвезника на војне вежбе. Обвезници из Лесковца и околине припадали су јединицама које су се мобилисале на територији Моравске дивизијске области чије је седиште било у Нишу. Од избијања рата септембра 1939, па до марта 1941. обвезници су неколико пута позивани на вежбе.¹

По избијању италијанско-грчког рата 28. октобра 1940, Министарство војске и морнарице наредило је 6. новембра, услед могућности пада Солуна

* Рад је део пројекта Конфликти и кризе: сарадња и развој у Србији и региону у 19. и 20. веку (47030), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Више о активирању јединица Југословенске војске у: Velimir Terzić, *Stom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, II, Ljubljana, Beograd, Titograd 1984, 206–221.

и укључивања Бугарске у рат, активирање трупа на територији III армијске области (Штаб у Скопљу) и извесних јединица на територији V армијске области (Штаб у Нишу). Тада је наређено активирање и целокупне Моравске дивизије. Том приликом, немајући поверење у обвезнике са територије III армијске области, начелник Главног генералштаба генерал Петар Косић, предложио је министру војске и морнарице појачавање јединица те територије са 7300 обвезника са територије Шумадијске и Моравске дивизијске области, што је и прихваћено. Тако је Моравска дивизијска област новембра 1940. упутила по 500 обвезника, на двадесетосмодневну вежбу, у 21. и 50. пешадијски пук у Скопљу, 46. пешадијски пук у Битољу и 47. пешадијски пук у Дебру. Међутим, сменом министра војске и морнарице, генерала Милана Недића,² до употребе ових јединица није дошло, те су дезактивирани током децембра.³

Следеће велико активирање, по коме ће већина обвезника и дочекати почетак рата у својим јединицама, наређено је 18. фебруара 1941, с тим да обвезници ступе на вежбу 10. и 12. марта. Иако још у току активирања, средином марта у околину Ниша и Лесковца почели су да пристижу делови Дринске дивизије, која је требало да образује резерву V армије. Наиме, према новоусвојеном ратном плану Р-41 (усвојен 22. фебруара 1941), територију источне и југоисточне Србије, тј. од с. Жеравино до с. Брњице на Дунаву (10 км источно од Голупца), бранила је југословенска V армија са: Власинским одредом на правцу Босиљграда и око Власинског блата, Топличком дивизијом око Пирота, Калнским одредом око Калне, Тимочком дивизијом око Књажевца и Зајечара, Крајинском дивизијом на простору Неготин – Брза Паланка – Доњи Милановац и Дринском дивизијом, као армијском резервом, код с. Свођа и Лесковца. Поред тога, предвиђено је да резерву у околини Ниша образује и један тешки артиљеријски пук са осталим армијским деловима. У циљу провере стања код трупа упућених са других територија на територију III и V армијске области, начелник Главног генералштаба упутио је 18. марта свог првог помоћника, дивизијског генерала Милутина Николића, у обилазак ових јединица. Генерал Николић је 19. марта у Нишу одржао конференцију са командантима V армијске и

² О смени генерала Милана Недића више у: *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ. Саслушања Милана Недића, Драгомира Јовановића, Танасија Динића и Косте Мушицког пред органима ОЗНЕ*, прир. Срђан Цветковић, Раде Ристановић, Небојша Стамболија, Београд 2018, 71–74; Далибор Денда, *Прилози за биографију генерала Милана Недића до Априлског рата 1941. године*, Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941–1944. године - научни погледи, Београд 2017, 26–28.

³ Војни архив (даље: ВА), Пописник 17 (даље: П-17), кутија 12 (даље: к), фасцикла 2 (даље: ф), документ 18 (даље: д), *Наређење министра војске и морнарице Стр. Пов. Ђ. Бр. 10608 од 30. октобра 1940. о позивању на вежбу обвезника у јединице на III армијској области*, лист 5–7; V. Terzić, n. d, 212.

Моравске дивизијске области и II коњичке дивизије и командантима трупањих јединица које су биле дислоциране у Нишу. Том приликом је „објаснио потребу коректног држања према свима нашим суседима, као и потребу да се у војсци спречава свака штетна агитација, која је у супротности са нашим неутралним држањем“. Међутим, истакао је и потребу што скоријег оспособљавања јединица за евентуалну употребу. На основу реферисања команданата, стање јединица било је следеће: попуњеност људством износила је 95%, док је одзив давалаца стоке био слабији. Стога су јединице биле попуњене са 70–90% коморе, уз постојање низа недостатака (слаба и неодговарајућа стока, мањак запрежног прибора), а утврђено је и да све општине нису савесно вршиле своју дужност приликом упућивања коморе. Наредног дана, 20. марта, генерал Николић је обишао и пристигле јединице Дринске дивизије: 50. штаб пешадије и 63. пешадијски пук у с. Гркиње, 65. пешадијски пук у Лесковцу, артиљерију и 50. базу у с. Брестовцу и констатовао слично стање као код јединица Моравске дивизијске области.⁴

Извршењем пуча 27. марта, постало је очигледно да је рат неизбежан. Извештаји о груписању немачких трупа на југословенској граници⁵ (нарочито према Пироту, Власини и Босиљграду), извиђањима фронта од стране немачких официра и прелета авиона преко југословенске границе свакодневно су пристизали. Стога, 27. марта наређено је, између осталог, активирање свих трупа за затварање границе, а истим наређењем, јединице на приграничној територији заузеле су III степен приправности. Међутим, убрзо долази до промене у ратном плану и наређења да Дринска дивизија поседне гранични одсек између Власинског одреда и Топличке дивизије,⁶

⁴ ВА, П-17, к. 16, ф. 1, д. 53, *Наређење начелника Главног генералштаба Стр. Пов. Ђ. К. Бр. 429 од 18. 3. 1941. о обиласку јединица на територији III и V армијске области и извештај првог помоћника начелника Главног генералштаба о извршењу истог од 25. 3. 1941*, лист 1–2; *Aprilski rat 1941, Zbornik dokumenata*, II, dokument br. 30: „Naređenje ministra vojske i mornarice od 18. februara 1941. za poziv većeg broja obveznika vojske, vazduhoplovstva i mornarice za 10–12. mart 1941. godine“, приг. Antun Miletić, Beograd 1987, 99–124; V. Terzić, *n. d.*, 164, 166.

⁵ После 27. марта, јединице немачке 12. армије добиле су задатак да учествују и у нападу на Југославију. За дејство према југословенској V армији одређена је 1. оклопна група коју је чинио XIV армијски корпус састава: 5. и 11. оклопна, 4. брдска и 294. пешадијска дивизија. Група је била прикупљена око Софије, са задатком да надире од Софије преко Ниша ка Крушевцу и даље ка северу, у циљу заузимања Београда и отварања комуникације Софија – Ниш – Београд. Ваздухопловну подршку пружао је VIII ваздухопловни корпус (око 280 авиона) 4. ваздушне флоте стациониран на аеродромима код Софије, Дупнице, Петрича и Пловдива (V. Terzić, *n. d.*, 248–249).

⁶ Велимир Терзић у свом делу наводи да је заповест за излазак Дринске дивизије на гранични фронт између Власинског одреда и Топличке дивизије издата наређењем Министарства војске и морнарице команданту V армије Стр. Пов. Ђ. Бр. 2730 од 4. априла 1941 (*Исто*, 233).

чиме је V армија лишена једине оперативне резерве. Почетком априла, V армији је придодат 113. тешки артиљеријски пук, који се активирао у Лесковцу и наређено је да јединице прве линије V армије заузму своје положаје, с тим да не прелазе линију јединица за затварање границе, а потом предузму хитно утврђивање.⁷

Ваздухопловну заштиту јужне Србије вршио је 5. ловачки пук 3. ваздухопловне бригаде, тачније његова 35. ваздухопловна група (14 авиона Хокер фјури) стационирана на ратном летелишту код с. Косанчић, 15 км северозападно од Лесковца. Такође, на ратном летелишту Шарлинце код Лесковца налазила се и 2. ваздухопловна извиђачка група (10 авиона Бреге 19 и једна Рода) намењена за подршку операција јединица V армије.⁸

На дан отпочињања непријатељстава између Краљевине Југославије и Немачке, већина јединица V армије била је на својој концентрацијској просторији. На крајњем десном крилу југословенског распореда налазио се Власински одред, са Штабом у Сурдулици, који је имао задатак да брани гранични фронт линијом с. Жеравино – Миљевска планина (1732) – с. Клисурса (Грамада к. 1719) затварајући правце према Врању, Сурдулици и Предејанима, са тежиштем рада на правцу с. Стрезимировци – Власина – Сурдулица – Владичин Хан. Гранични фронт је био подељен на два одсека: босиљградски и власински. Босиљградски одсек чинили су 1. пешадијски пук, 111. самостални артиљеријски дивизион и 626. самостални батаљон

Терзић је тај податак преузео из изјаве генерала Михаила Бодиа, међутим, увидом у поменути документ, ставке о изласку Дринске дивизије на гранични фронт нема, док се поклапају наређења о приближавању јединица V армије граници, сужавању фронта Тимочкој, а проширавања Крајинској дивизији (ВА, П-17, к. 3а, ф. 1, д. 35, *Министарство војске и морнарице команданту позадине Врховне команде Стр. Пов. Ђ. Бр. 2730 од 4. априла 1941*, лист 1; ВА, П-17, к. 4, ф. 1, д. 13, *Изјава генерала Михаила Бодија*, стр. 19).

Сигурни смо да је поменуто наређење Дринској дивизији издато раније, јер се на основу изјава припадника Дринске дивизије види да су јединице изашле на положај ноћним маршевима у периоду од 31. марта до 5. априла 1941 (ВА, П-17, к. 67, ф. 4, д. 895, *Изјава потпуковника Сулејмана Торлића*, лист 2; ВА, П-17, к. 67, ф. 4, д. 903, *Изјава сатника Мартина Тонковића*, лист 1).

⁷ ВА, П-17, к. 3а, ф. 1, д. 35, *Министарство војске и морнарице команданту позадине Врховне команде Стр. Пов. Ђ. Бр. 2730 од 4. априла 1941*, лист 1; ВА, П-17, к. 5, ф. 1, д. 31, *Изјава генерала Владимира Цукавца*, стр. 3–4; ВА, П-17, к. 67, ф. 11, д. 1228, *Изјава потпуковника Отона Чуша*, лист 1; ВА, П-17, к. 66, ф. 9, д. 463, *Изјава сатника Зденка Добринића*, лист 1; ВА, П-17, к. 66, ф. 9, д. 454, *Изјава потпуковника Миха Бажда*, лист 1; V. Terzić, *n. d.*, 224.

⁸ Andrija Pavlović, *Jugoslovensko vazduhoplovstvo u Aprilskom ratu 1941. godine*, knjiga 2c, 250, 257, 290 (rukopis u Muzeju Vazduhoplovstva u Beogradu); Bojan Dimitrijević, Milan Micevski, Predrag Miladinović, *Kraljevsko vazduhoplovstvo. Vojno vazduhoplovstvo Kraljevine SHS/Jugoslavije 1918-1944*, Beograd 2012, 422.

резервне војске, док су власински одсек образовали 62. пешадијски пук, 1. (брдски) дивизион 34. артиљеријског пука и 328. пук резервне војске. У састав одреда требало је да уђе и 61. коњички пук као одредска резерва, међутим, и даље се налазио на мобилизацијском месту у рејону Крушевца и није ни стигао у састав одреда.⁹

На Власински одред нашла се Дринска дивизија, са задатком да брани гранични одсек Грамада к. 1729 искључно – Гребен планина к. 1337 (долина реке Јерме) закључно и затвори правце који преко Трна изводе према Свођу, Бабушници и Лесковцу, с тим да тежиште рада дивизије буде на линији Дешчани кладенац – Свође. Према ратној формацији, дивизија се састојала из 5. 63. и 65. пешадијског и 50. артиљеријског пука, 50. коњичког дивизиона¹⁰ и осталих мањих јединица. Ипак, на дан почетка рата, дивизија се и даље делом налазила на концентрацијској просторији, а делом на својим мобилизацијским местима у Ваљево. Од пристиглих јединица, позади граничног фронта налазили су се 65. (положај: Тумба – Црни врх) и 63. пешадијски пук без 1. батаљона (положај: с. Пресека – Куса врана) са по једним артиљеријским дивизионом 50. артиљеријског пука,¹¹ Штаб пешадије у с. Свође, док се на граници налазио 1. батаљон 329. пука резервне војске. У рејону Лесковца образована је и армијска резерва од пристигла два батаљона 5. пешадијског пука,¹² којој је придодат и 1. батаљон 63. пешадијског пука. Командант дивизије генерал Коста Ђорђевић стигао је у с. Свође 6. априла у 23.00 часа без свог Штаба који се и даље активирао у Ваљево. Наиме, дотадашњи командант пешадије Дринске дивизије, генерал Драгомир Мирковић,¹³ налазио се са својим Штабом на концентрацијској просторији од средине марта и под својом командом држао пристигле делове Дринске дивизије. Како је извршењем пуча 27. марта 1941. генерал Мирковић постављен за управника Двора,¹⁴ генерал Коста Ђорђевић је око 30. марта добио наређење да се пребаци на

⁹ ВА, П-17, к. 5, ф. 1, д. 31, *Изјава генерала Владимира Цукавица*, стр. 4; ВА, П-17, к. 66, ф. 9, д. 463, *Изјава сатника Зденка Добринића*, лист 1; ВА, П-17, к. 67, ф. 11, д. 1241, *Изјава потпуковника Јосипа Прокеша*, лист 1; V. Terzić, *n. d.*, 256.

¹⁰ На дан 6. априла дивизион је, попуњен свега 50%, био у покрету из Ваљева према Ужицу, одакле је требало да продужи за Власотинце. Међутим, успео је да стигне до Трстеника где га је захватило расуло (ВА, П-17, к. 67, ф. 4, д. 877, *Изјава рез. ветер. поручника Јураја Кларића*, лист 1; V. Terzić, *n. d.*, 257).

¹¹ Штаб и остатак пука и даље су се налазили у Ваљево (V. Terzić, *n. d.*, 257).

¹² Штаб и остатак пука налазили су се на мобилизацијском месту у Ваљево (*Исто*, 257).

¹³ Генерал Драгомир Мирковић био је рођени брат генерала Боривоја Мирковића (Mile S. Vjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941. Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Beograd 2004, 219).

¹⁴ У досадашњем истраживању још увек нисмо успели да сазнамо ко је заменио генерала Мирковића на дужности команданта пешадије Дринске дивизије.

гранични фронт и прими под своју команду јединице Дринске дивизије. Преостали део Штаба дивизије кренуо је из Ваљева 7. априла под командом команданта артиљерије генерала Ђуре Изера.¹⁵

Прва два дана рата на фронту V југословенске армије није било већих операција. Једна немачка ескадрила ловаца напала је 6. априла око 5.00 часова ујутру 2. ваздухопловну извиђачку групу на летелишту Шарлинце и при том запалила све авионе, сматрајући да је тиме уништена 35. група 5. ваздухопловног пука, која је била врло добро камуфлирана увлачењем у улице и дворишта с. Косанчић. Нешто касније, око 5.30 часова, Немци су напали граничне карауле на босиљградском одсеку Власинског одреда и потисли граничне јединице за 5–6 км, док су немачки авиони током дана надлетали Сурдулицу, не изводећи никакве нападе. На фронту Дринске дивизије немачке јединице такође су извршиле препад на граничне јединице. Око 20.00 часова потпомогнуте снажном пешадијском и артиљеријском ватром заузеле су караулу Вучји Дол, која је сутрадан повраћена.¹⁶ Интересантно је да су поједине јединице Дринске дивизије почетак рата дочекале без муниције на положају.¹⁷ И 7. априла су немачке јединице ограничиле своја дејства на вршење јачег притиска, посебно на крајњем десном крилу код с. Жеравино, где су потиснуле заштитне јединице Власинског одреда за 2–3 км, а на осталом фронту Власинског одреда извршиле јачи напад и заузеле граничне висове,¹⁸ док су јединице VIII ваздухопловног корпуса извршиле први напад на Лесковац. Наиме, око 16 часова два немачка ловца Месершмит долетела су из правца Грделичке клисуре и митраљирале

¹⁵ ВА, П-17, к. 5, ф. 1, д. 31, *Изјава генерала Владимира Џукавца*, стр. 4; ВА, П-17, к. 67, ф. 4, д. 861, *Изјава генерала Ђуре Изера*, стр. 4; ВА, П-17, к. 67, ф. 11, д. 1240, *Изјава надпоручника Звонимира Павошевића*, лист 1; Бранислав Ј. Пантић, *Бандитско-комунистички логор*, Сиднеј 1964, 72; V. Terzić, *n. d.*, 257–258.

¹⁶ ВА, П-17, к. 66, ф. 9, д. 463, *Изјава сатника Зденка Добринића*, лист 1; А. Pavlović, *n. d.*, 257–258, 290; В. Dimitrijević, М. Micevski, Р. Miladinović, *n. d.*, 456; V. Terzić, *n. d.*, 297.

¹⁷ Помоћник команданта 63. пешадијског пука потпуковник Сулејман Торлић сазнао је за почетак рата и бомбардовање Београда преко радио-станице у с. Стрелцу, где се налазила пуковска позадина, одакле је самоиницијативно послао муницију јединицама на положај (ВА, П-17, к. 67, ф. 4, д. 895, *Изјава потпуковника Сулејмана Торлића*, лист 2).

¹⁸ Пуковник Танасије Динић, командант 328. пука резервне војске и Власинског одсека, у својој изјави датој органима ОЗНЕ наводи да су Немци извршили напад на његов одсек 7. или 8. априла и том приликом успели да продру на југословенску територију, али да су истог дана контранападом враћени преко границе. Даље наводи да је одмах упитао команданта одреда генерала Павла Павловића да ли да предузме гоњење преко границе „пошто нисам знао да ли смо у ратном стању, али ми је генерал Павловић одговорио да због неповољне ситуације на десном крилу не треба да се експонира“ (*Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, 405–406).

војнике и цивиле у околини железничке станице. Том приликом, погинуо је један, а рањена су три војника и један цивил. При повратку авиона у Бугарску, ваздушна одбрана¹⁹ је са закашњењем отворила ватру, али без успеха. Ловци 5. ваздухопловног пука нису учествовали у одбрани града, јер су, добивши лажно обавештење да Немци бомбардују Крушевац и барутану Обилићево, кружили изнад Крушевца 40–50 минута и о нападу на Лесковац сазнали тек после спуштања на своје летелиште.²⁰

За то време, ситуација у Македонији била је врло озбиљна. Продором немачких оклопних јединица правцем Куманово–Прешево, десни бок и позадина V армије постали су угрожени. Стога, 7. априла поподне, командант V армије, генерал Владимир Цукавац наредио је команданту Власинског одреда да заломе и повуче своје десно крило (босиљградски одсек) на леву обалу Јужне Мораве у висину Врања, прими под своју команду делове 46. допунског пука Моравске дивизије који су задржали напад немачких тенкова код Прешева и предузме мере за затварање правца Прешево–Врање. Том приликом и јединице власинског одсека добиле су наређење да се спусте са граничног фронта и поседну положај у долини р. Врле, док је њихова комора упућена ка Предејанима и Сурдулици. То је уједно било и последње наређење које је добијено из Штаба V армије. Услед такве ситуације на југу, Врховна команда је у 18.30 часова тражила извештај од команданта V армије може ли се предузети офанзива према Софији или да се Дринска дивизија извуче из прве линије и упути у Македонију, али генерал Цукавац није послао тражени извештај. Нешто касније, око 20.00 часова, делови II коњичке дивизије који су се мобилисали у Нишу телефонски су стављени под команду V армије, са задатком да се хитно упуте ка Врању и затворе правац Врање–Ниш. Поред тога, наређено је и команданту Церске дивизије да железницом упути 6. пешадијски пук са једним артиљеријским дивизионом у Врање где ће се ставити под команду II коњичке дивизије. Ипак, због другачијег развоја ситуације, ове јединице употребљене су на другим правцима.²¹

Осмог априла у 5.30 часова немачка 1. оклопна група (11. оклопна, 294. пешадијска и 4. брдска дивизија) кренула је у напад на Топличку дивизију

¹⁹ Ваздушна одбрана Лесковца састојала се из 636. противавионског дивизиона и 636. противавионског митраљеског вода (А. Pavlović, *n. d.*, 68).

²⁰ ВА, П-17, к. 4, ф. 1, д. 20, *Изјава потпуковника Драгољуба Ђурића*, стр. 10; А. Pavlović, *n. d.*, 355; Никола П. Илић, „Немачко бомбардовање Лесковца 1941. године“, *Лесковачки зборник*, 35, Лесковац, 1995, 371–372; V. Terzić, *n. d.*, 310–311.

²¹ ВА, П-17, к. 66, ф. 9, д. 463, *Изјава сатника Зденка Добринића*, лист 1; ВА, П-17, к. 67, ф. 11, д. 1242, *Изјава сатника Срећка Матичића*, лист 3; ВА, П-17, к. 4, ф. 1, д. 20, *Изјава потпуковника Драгољуба Ђурића*, стр. 11; *Априлски рат 1941*, ЗД, II, прилог бр. 1: „Операцијски дневник Штаба Врховне команде Југославенске војске од 6. до 14. априла 1941. године“, 815; V. Terzić, *n. d.*, 311, 331, 481 (напомена 52).

која је бранила правце према Пироту. И поред херојског отпора, који је трајао на појединим тачкама до 17.00 часова, Немци су око 14.30 ушли у Пирот, а увече и у Белу Паланку. Немачко ваздухопловство је 8. априла ујутру, око 6.00 часова, извршило бомбардовање Ниша, па је дошло до прекида веза између Штаба V армије и потчињених јединица, чиме је изузетно отежано командовање и одбрана фронта V армије. Услед тога, јединице Дринске дивизије и Власинског одреда практично су остале без више команде и биле ослоњене на своје штабове. Убрзо по паду Пирота, срески начелник из Бабушнице телефоном је о томе обавестио Штаб Дринске дивизије у Свођу. Како је тиме била угрожена позадине Дринске дивизије правцем Пирот–Бабушница, генерал Ђорђевић је наредио повлачење дивизије на линију Крст (к. 720)–Љуберађа–Голубињак (к. 1084)–Шиљегарник (к. 988) у циљу спречавања немачког продора долином Власине и Кутинске реке ка Јужној Морави. Међутим, до Штаба је успела да стигне заповест команданта V армије, да се Дринска дивизија у току ноћи повуче на линију Власотинце – с. Равна Дубрава, а следеће ноћи 9/10. априла на леву обалу Јужне Мораве са задатком да поседне положај од Лесковца до Курвинградског теснаца. Наиме, примајући извештаје да је Топличка дивизија уништена и да су Немци заузели Пирот и надиру даље ка Нишу, као и о јаком немачком притиску на правцу ка Врању, генерал Цукавац је донео одлуку о постепеном повлачењу десног крила и центра V армије на леву обалу Јужне Мораве.²²

Повлачење Дринске дивизије отпочело је увече 8. априла. Након добијања кратког телефонског наређења из Штаба дивизије, деснокрилни 65. пешадијски пук образовао је маршевску колону и отпочео повлачење ка Власотинцу са својим 2. батаљоном као заштитником. Због јаке кише, праћене суснежицом, путеви су се претворили у блато и веома отежавали кретање јединица. Услед тога, војници хаубичког дивизиона, који се налазио позади 65. пука, оставили су онеспособљена оруђа и опрему на положају и друму, не могавши да их извуку из блата,²³ и одступили у правцу Власотинца. Призор напуштених топова и артиљеријске опреме додатно је утицао на пад морала код пешадијских јединица, који је већ био начет наглим повлачењем са граничног фронта. Око поднева, 9. априла, пук је стигао у

²² А. Pavlović, *n. d.*, 409; ВА, П-17, к. 4, ф. 1, д. 20, *Изјава потпуковника Драгољуба Бурића*, стр. 14; V. Terzić, *n. d.*, 329–332; Ђура Златковић - Милић, *Зла времена. Монографија Лужнице (1876–1945). Прилози за историју*, Бабушница 1967, 142–143.

²³ Припадници 2. батаљона у заштитници 65. пука, покушавали су безуспешно у току ноћи 8/9. априла, од поноћи до 4.00 часа ујутру, да заједно са преосталим артиљерцима изваде заглављене топове из блага насред друма. Након добијања телефонске везе са Штабом 65. пука у с. Свођу, наређено је да се топови онеспособе и људство повуче, уколико се не могу извући из блата (ВА, П-17, к. 67, ф. 4, д. 905, *Изјава надпоручника Ивана Топљака*, лист 2–3).

с. Свође, које је дивизијски Штаб већ напустио. Ту су преостали жандарми предали „једно краће наређење на цепном блоку“ да пук најхитније настави повлачење ка Топлици због немачког продора ка долини Мораве, по коме се одмах и поступило. И делови 63. пешадијског пука са левог крила започели су одступање 8. априла, око 20.00 часова. Међутим, до с. Равна Дубрава пристигли су само Штаб пука са 1. батаљоном, који се од раније налазио у резерви,²⁴ и артиљеријски дивизион. Позадински делови и комора су се растурили, док су 2. и 3. батаљон до јутра 9. априла успели да стигну до с. Љуберађа где су им немачке оклопне јединице, наступајући из Бабушнице, пресекле одступницу. Батаљони су покушали да изврше пробој, али су после жестоке борбе разбијени и заробљени. На фронту Власинског одреда његово десно крило неометано се у току ноћи 8/9. априла повукло на леву обалу Јужне Мораве и затворило долину ове реке у рејону Врања. У току дана, издата су наређења за даље повлачење и 9. априла увече, одред је кренуо у правцу Грделице. Повлачење по лошем времену и слаба исхрана, утицали су и на морал јединица Власинског одреда.²⁵

Девети април био је судбоносан за јединице југословенске V армије. Брзим напредовањем немачких снага нишавским правцем и заузимањем Беле Паланке, претходног дана угрожен је Штаб V армије који се налазио у Нишкој Бањи, због чега је у току ноћи 8/9. априла извршено његово пребацивање у Крушевац, чиме је Штаб потпуно изгубио везу са многим потчињеним јединицама. Немачка 11. оклопна дивизија, рано ујутру 9. априла продужила је напредовање из Беле Паланке, савладала слабији југословенски отпор на Шпајским положајима и заузела Ниш и неоштећени мост на Јужној Морави. Потом је главним снагама продужила напредовање ка Алексинцу, а помоћним ка Дољевцу и Прокупљу. Том приликом, немачки тенкови су препадом око 14.00 часова упали у Дољевац и заробили неке позадинске јединице Дринске дивизије.²⁶ Ујутру 9. априла остаци 63.

²⁴ Батаљони 5. пешадијског пука из армијске резерве упућени су, после немачког пробоја фронта код Пирота, ка Белој Паланци, али пошто нису успели да на време стигну до положаја, одступали су долином Кутинске реке ка Нишу, где су током 9. априла окружени и заробљени (ВА, П-17, к. 4, ф. 1, д. 27, *Изјава генерала Владислава Костића*, стр. 12; V. Terzić, *n. d.*, 331, 347).

²⁵ ВА, П-17, к. 67, ф. 4, д. 905, *Изјава надпоручника Ивана Топљака*, лист 2–3; ВА, П-17, к. 67, ф. 4, д. 895, *Изјава потпуковника Сулејмана Торлића*, лист 2; ВА, П-17, к. 67, ф. 11, д. 1242, *Изјава сатника Срећка Матичића*, лист 4–5; ВА, П-17, к. 67, ф. 11, д. 1241, *Изјава потпуковника Јосипа Прокеша*, лист 1; ВА, П-17, к. 66, ф. 9, д. 463, *Изјава сатника Зденка Добринића*, лист 1; Живаљ Дамјановић, „Сећање на 65. пешадијски пук, у Априлском рату 1941“, *Гласник Српског историско-културног друштва „Његош“*, 38, Чикаго 1977, 83–84; Б. Пантић, *n. d.*, 72; V. Terzić, *n. d.*, 332, 347.

²⁶ ВА, П-17, к. 4, ф. 1, д. 20, *Изјава потпуковника Драгољуба Ђурића*, стр. 15; V. Terzić, *n. d.*, 332, 346.

пешадијског пука са артиљеријским дивизионом повукли су се из с. Равна Дубрава преко планине Крушевице у Лесковац где се у току 9. априла прикупио и 65. пешадијски пук. Град је претходног дана претрпео још један напад из ваздуха, при чему је порушено или оштећено преко 70 цивилних објеката, док су многи објекти били у пламену. Командант Дринске дивизије није решио да брани град свим расположивим снагама већ је за то одредио један батаљон 65. пешадијског пука и две батерије. Осталим јединицама наредио је да се повлаче правцем Лесковац – с. Бојник – с. Житни Поток – Куршумлија. Међутим, командант 65. пука упутио је своје јединице преко Лебана, док су се остац 63. пука 10. априла прикупили код с. Косанчића.²⁷

Према писању Велимира Терзића, 10. априла ујутру, настављајући напредовање из правца Ниша, слабији делови немачке 11. оклопне дивизије упали су у Лесковац, али су одбачени према северу противнападом једног батаљона 62. пешадијског пука из Власинског одреда²⁸ и једног батаљона 65. пешадијског пука.²⁹ Ова два батаљона и заостале јединице 113. тешког артиљеријског пука,³⁰ којима се касније прикључио још један батаљон 65. пука и једна брдска батерија образовале су Лесковачки одред. Одбивши у току дана два немачка напада из правца Ниша, одред се у току ноћи 10/11. априла повукао ка Лебану, док је Штаб Дринске дивизије одступио у правцу Куршумлије.³¹

Током 11. априла командант 65. пешадијског пука прикупио је у Лебану своје команданте батаљона и предложио да се Немцима упуте парламентарни

²⁷ Б. Пантић, *н. д.*, 72; V. Terzić, *н. д.*, 347; Н. Илић, „Немачко бомбардовање...“, 372–374.

²⁸ Командант и ађутант 62. пешадијског пука у својим изјавама не помињу учествовање делова овог пука у борбама код Лесковца (ВА, П-17, к. 67, ф. 11, д. 1241, *Изјава потпуковника Јосипа Прокеша*, лист 1; ВА, П-17, к. 67, ф. 11, д. 1242, *Изјава сатника Срећка Матичића*, лист 1–6).

²⁹ Ађутант 65. пешадијског пука, капетан I класе Живаљ Дамјановић у својим забелешкама помиње уништење немачке моторизоване патроле од стране претходнице 65. пука пре уласка пука у Лесковац (Ж. Дамјановић, „Сећање на 65. пешадијски пук...“, 85).

³⁰ Командант 113. артиљеријског пука изјавио је да пук уопште није учествовао у борбама током Априлског рата (ВА, П-17, к. 66, ф. 9, д. 454, *Изјава потпуковника Миха Бјада*, лист 1).

³¹ V. Terzić, *н. д.*, 361–362.

У коришћеним изворима и писању Велимира Терзића постоје извесне неподударности, за период од 9. до 11. априла, око кретања и пристизања појединих југословенских јединица у Лесковац, као и борбама са немачким моторизованим јединицама у граду и његовој околини, што би требало додатно истражити. Треба напоменути да нам изјава команданта Дринске дивизије генерала Косте Ђорђевића није била на располагању, а њоме би, верујемо, поједини догађаји били расветљени.

јер је пук деморалисан и неспреман за било какву борбу. Међутим, српски официри су одлучно били против тога и изразили жељу за борбу са Немцима.³² Јединице Дринске дивизије потом су наставиле повлачење делом ка Брусу и Александровцу, а делом ка Куршумлији и Прокупљу. У Лебане је 12. априла, након одмора претходног дана по селима у околини Лесковца, стигао и Штаб Власинског одреда са појединим јединицама. Велики број деморалисаних војника разних јединица и родова, као и побациано оружје, знатно су утицали на дух јединица Власинског одреда. Командант одреда генерал Павле Павловић одржао је поподне тог дана конференцију са својим командантима пукова и генералштабним официрима и одлучио да се, услед непостојања везе са вишом командом и тешке ситуације која је наступила продором Немаца у више праваца,³³ јединице расформирају, уз напомену да официри образују тројке и пробијају се према Јадранском мору.³⁴ Ту одлуку генерал Павловић је следећег дана саопштио свим официрима, након чега је отпочело разилажење јединица и официра. Поједине групе упутиле су се ка Бојнику, док су неке кренуле у сусрет Немцима, који су се већ налазили у Лесковцу. Тог дана, делом су заробљени, а делом су се растурили и делови Дринске дивизије који су се повлачили у правцу

³² Командант 2. батаљона 65. пешадијског пука мајор Радован Станковић имао је намеру да се са батаљоном преко Куршумлије пробије у Црну Гору. Како наводи његов ађутант: „Борба му је била једини циљ“ (ВА, П-17, к. 67, ф. 4, д. 905, *Изјава надпоручника Ивана Топљака*, лист 3).

³³ Делови немачке 9. оклопне дивизије заузеле су Приштину 11. априла наступајући с југа, док је 5. оклопна дивизија (престигла током 11. априла на просторију Ниш–Прокупље) до Приштине стигла 12. априла са севера наступајући правцем Куршумлија–Подујево–Приштина без отпора. Тиме су јединице Дринске дивизије и Власинског одреда практично биле опкољене (V. Terzić, *n. d.*, 387, 403).

³⁴ ВА, П-17, к. 66, ф. 9, д. 463, *Изјава сатника Зденка Добрињића*, лист 2.

Потврду да је приликом распуштања јединица наређено и пробијање у мањим групама ка Јадранском мору, налазимо и у изјави пуковника Танасија Динића, датој органима ОЗНЕ. Том приликом, пуковник Динић је изјавио да се са пуком 13. априла налазио у с. Мирошевцу, када је до њега дошао курир из Штаба одреда са поменутиим наређем (*Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, 406–407).

С друге стране, у изјави немачким окупационим властима пуковник Динић је саопштио да је искористио прву прилику која му се пружила и 13. априла сакупљеној војсци изложио „сву бесмисленост овог ратног похода за нас“ и распустио војнике и резервне официре својим кућама, док се са свим активним официрима упутио за Лесковац и „тамо се немачким војним властима ставио на расположење“ (Историјски архив Београда, Фонд Безбедносно-информативна агенција, ф. 3, п. 1–2, *Таса Динић о свом раду у прошлости и садашњости*). Овом приликом захваљујемо колеги Радету Ристановићу на уступљеном документу.

Прокупља, Куршумлије и Медвеђе,³⁵ чиме су операције у овом крају током Априлског рата завршене.³⁶

Извори и литература

Архивски извори:

Војни архив:
 Пописник 17 - Фонд Војске Краљевине Југославије
 Историјски архив Београда:
 Фонд Безбедносно-информативна агенција
 Музеј ваздухопловства:
 Andrija Pavlović, *Jugoslovensko vazduhoplovstvo u Aprislkom ratu 1941. godine*, књига 2с (у рукопису)

Објављени извори:

Aprilski rat 1941, Zbornik dokumenata, II, прир. Antun Miletić, Београд, 1987.
Колаборационисти пред судом. Саслушања Милана Недића, Драгомира Јовановића, Танасија Динића и Косте Мушицког пред органима ОЗНЕ, прир. Срђан Цветковић, Раде Ристановић, Небојша Стамболија, Београд 2018.

Мемоари и сећања:

Дамјановић, Живаљ, „Сећање на 65. пешадијски пук, у Априлском рату 1941.“, *Гласник Српског историско-културног друштва „Његош“*, 38, Чикаго 1977, 81–87.
 Пантић, Бранислав Ј, *Бандитско-комунистички логор*, Сиднеј 1964.

Литература:

Вјелажас, Mile S, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941. Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Београд 2004.

³⁵ Делови дивизије који су успели да се прикупе на простору Брус–Александровац упућени су ка Краљеву (V. Terzić, *n. d.*, 416).

³⁶ ВА, П-17, к. 67, ф. 4, д. 905, *Изјава надпоручника Ивана Топљака*, лист 3; ВА, П-17, к. 66, ф. 9, д. 463, *Изјава сатника Зденка Добринића*, лист 2; ВА, П-17, к. 67, ф. 11, д. 1242, *Изјава сатника Срећка Матичића*, лист 5; ВА, П-17, к. 67, ф. 11, д. 1241, *Изјава потпуковника Јосипа Прокеша*, лист 1; V. Terzić, *n. d.*, 403, 417.

Денда Далибор, *Прилози за биографију генерала Милана Недића до Априлског рата 1941. године*, Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941–1944. године - научни погледи, Београд 2017, 11–30.

Dimitrijević, Војан, Micevski, Milan, Miladinović Predrag, *Kraljevsko vazduhoplovstvo. Vojno vazduhoplovstvo Kraljevine SHS/Jugoslavije 1918-1944*, Београд 2012.

Златковић - Милић, Ђура, *Зла времена. Монографија Лужнице (1876–1945). Прилози за историју*, Бабушница 1967.

Илић, Никола П, „Немачко бомбардовање Лесковца 1941. године“, *Лесковачки зборник*, 35, Лесковац, 1995, 371–375.

Terzić, Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, II, Ljubljana, Београд, Titograd 1984.

Summary

Miloš Žikić

LESKOVAC AND ITS SURROUNDINGS DURING THE APRIL WAR

With the entrance of the German troops in Bulgaria in March 1941, the Kingdom of Yugoslavia was surrounded by members of the Tripartite Pact, which jeopardized its eastern border and link with Greece. According to the Yugoslav war plan R-41, territory of eastern and southeastern Serbia was defended by the 5th army. On its right wing were the units of the Vlasina Detachment and the Drina Division closing the routes that led through Bosiljgrad and Vlasina to Vranje, Vladičin Han and Predejane, and from Trn to Svođe, Babušnica and Leskovac. During the first two days of the war, these units did not participate in major fighting with German troops. The breakthrough of the front in Macedonia and Pirot forced them to retreat towards the left bank of the South Morava, where the front should have been consolidated. As early as April 9th, the Germans occupied Niš, and with penetration of their armored units, they sent their scouting parts in several directions, which practically led to the encirclement of Yugoslav troops in the Leskovac region. The moral of the units of Vlasina Detachment and the Drina Division has been steadily declining due to sudden withdrawal, poor supply and rapid German penetration. Fewer fights were recorded only in the vicinity of Leskovac. Most of these units were gathered in Lebane on April 13th, where they were partly disintegrated and partly captured.